

Teorijski osnovi i neki praktični problemi reforme sistema raspodjele

Prilog raspravama o izgradnji privrednog modela na načelima slobodne konkurencije

Ivo Brkljačić

»Jedna kuća, bila ona velika ili mala, zadovoljava sve društvene zahtjeve u pogledu stana dokle god su i okolne kuće male. Ali kad se pored male kuće podigne palača, mala kuća postaje koliba. Mala kuća potvrđuje sada da njen vlasnik može da ima samo male ili nikakve zahtjeve; može se ona u toku civilizacije podizati uvis koliko hoće, ako susjedna palača bude podizana u istoj ili većoj proporciji, stanovnik male kuće osjećat će se sve neugodnije, sve nezadovoljniji, sve više pritiješnjen među svoja četiri zida... Našim potrebama izvor je u društvu; mi ih zato i mjerimo prema društvu; mi ih ne mjerimo prema predmetima kojim se podmiruju.«

Karl MARX

Sistem raspodjele proizvoda nacionalnog rada promatran s gledišta praćenja i procjenjivanja njegovog povratnog djelovanja na brži ili sporiji razvitak proizvodnih snaga oduvijek je predstavljao čvornu tačku u izgrađivanju stabilnih modela privrednog i političkog života zajednica koje su proklamirale socijalistički pravac društvenog preobražaja.

U povodu rasprostranjenih mišljenja da »ključ« ostvarivanja intencija naše privredne i društvene reforme (ekvipariranje s industrijski razvijenijim zemljama uz budući uravnoteženiji razvitak privrede) leži u prikladnoj organizaciji proizvodnje pa »tek onda« raspodjele, korisno je prisjetiti se da je *primarni* značaj raspodjele u razvitku proizvodnih snaga i odgovarajućih proizvodnih odnosa *u svakom* modernom društvu Marx definirao na klasičan način u znamenitom »Prilogu kritici političke ekonomije«: »Politička ekonomija nije tehnologija... Ricardo, kome je bilo stalo do toga da modernu proizvodnju shvati u njenoj određenoj društvenoj strukturi i koji je par excellence (prije svega) ekonomist proizvodnje, upravo zbog toga ne proglašava proizvodnju već raspodjelu glavnom temom moderne ekonomije. A otud opet potječe besmislica ekonomista koji proizvodnju izlažu kao vječnu istinu, dok historiju progone u oblast raspodjele.«¹⁾

1) K. Karx, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, str. 176 i 187.

Kao što se u analizi kretanja najamnine i viška vrijednosti — prosječnog profita, poduzetničke dobiti, kamate i rente — ponajviše iscrpljuje predmet naučnog tumačenja unutrašnje strukture kapitalističkih društava, tako se u istraživanju kretanja različitih vrsta društvenih dohodaka u modernom prelaznom društvu prvenstveno iscrpljuje nauka o unutrašnjoj strukturi socijalističkih društvenih zajednica. Zbog svoje složenosti i delikatnosti, ovo veoma široko područje znanstvenog istraživanja decenijama je u središtu pažnje različitih političkih pokreta i socijalnih teoretičara gotovo svih škola i idejnih pravaca.²⁾ Naročita delikatnost ovog područja proizilazi otuda što ono zadire u najtananije pore društvenog života — *ekonomske odnose i lične dohotke* različitih društvenih slojeva, grupa i njihovih pripadnika iz kojih se dato društvo sastoji — pa stoga lako izaziva protiv sebe »furije ličnog interesa« (Marx) i rađa uvijek nove nesporazume oko toga što u datim uvjetima proizvodnje i raspodjele *jest* ili *nije* progresivno, *jest* ili *nije* socijalističko.

Dileme te vrste susreću se od oktobarske revolucije na ovamo povodom diskusija o karakteru robne proizvodnje u socijalizmu, a s tim u vezi i o optimalnim rasponima ličnih dohodaka između pojedinih kategorija društvenih pripadnika. Rasprave o ovima dvama međusobno tijesno povezanim aspektima izgradnje odgovarajućeg privrednog modela i sistema raspodjele proizvoda nacionalnog rada u prelaznom društvu nametnule su se same po sebi uslijed »hibridne« socijalne strukture socijalističkog društva, odnosno činjenice da od odgovarajućeg načina organizacije društvenog rada i načina raspodjele plodova tog rada bitno zavise tempo ekonomskog razvitka i društveni napredak svih slojeva socijalističkog društva: radničke klase, seljaštva, tehničke inteligencije i osoblja društvenih službi.

Teza o »nemogućnosti« postojanja raskoraka u razvitku proizvodnih snaga i njima odgovarajućih proizvodnih odnosa u socijalizmu s jedne strane, i vjera u mogućnost totalne naturalizacije socijalističke privrede sa druge — umnogome su pridonijele »pojednostavljanju« problema raspodjele u novijoj pa i najnovijoj marksističkoj teoriji i praksi. Što se tiče vjere u mogućnost »tačnog« mjerenja radnih učinaka pojedinih proizvođača, a to znači i njihovog respektivnog udjela u proizvodu društvenog rada, za temu o kojoj raspravljamo od osobitog je interesa slijedeći Engelsonov stav: »Čim društvo prisvoji sredstva za proizvodnju i primjenjuje ih za proizvodnju kao neposredno podružljena — *svačiji rad*, ma kako bio različit njegov specifični korisni karakter, postaje *unaprijed* i *direktno društveni rad*. Količinu društvenog rada koja

2) I. Maksimović, *Teorija socijalizma u građanskoj ekonomskoj nauci*, Beograd, 1958. Prikaz različitih sistema unutrašnje raspodjele dohotka u kapitalističkoj i socijalističkoj privredi sa bibliografskim podacima mnogih djela koja taj problem obrađuju v. kod A. Bajta, *Raspodjela nacionalnog dohotka i sistem ličnih dohodaka u našoj privredi*, Beograd, 1962. V. također *Problemi teorije i prakse socijalističke robne proizvodnje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1965.

se nalazi u nekom proizvodu sad ne treba utvrđivati obilaznim putem; svakodnevno iskustvo direktno pokazuje koliko je rada prosječno potrebno.³⁾

Značenje prednjeg stava u raspravama o organizaciji gospodarskog sistema (privrednog modela) na socijalističkim načelima veoma je veliko. Iako je, naime, praksa od Lenjinovog vremena na ovamo pokazala da se tek posredstvom tržišta (indirektno) vrši svođenje »svačijeg rada« na društveno potrebno radno vrijeme zahtijevano u proizvodnji roba i usluga — pristaše teorije tzv. prvobitne socijalističke akumulacije i pobornici drugih teorija neekvivalentne razmjene (raspodjele) društvenog fonda rada na čelu sa staljinističkim apologetima distributivnog socijalizma nastojali su oduvijek da pozivanjem na pomenuti stav brane plansko-centralistički i krajnje voluntaristički model organizacije socijalističke privrede.

Sa sve većom afirmacijom robno-novčanih odnosa u svim socijalističkim zemljama, danas se u ekonomskoj teoriji općenito priznaje da se reproduciranje društvenog položaja različitih socijalnih grupacija novog društva vrši posredstvom tih odnosa kao vrlo složen i protivrječan proces. Taj proces odvija se posredstvom raspodjele neovisno od toga proizvodi li netko opipljiva materijalna dobra ili duhovna dobra i vrijednosti. Osigurati svim socijalnim grupacijama i njihovim pripadnicima da pod približno jednakim uvjetima sudjeluju u raspodjeli zavisno od rezultata svoga rada nije tako jednostavno kao što je Engels predviđao imajući, doduše, u vidu socijalističku zajednicu kao svjetsku zajednicu vrlo visokog stupnja razvijenosti proizvodnih snaga. U sistemu robne privrede tržište, naime, stalno reproducira nove nejednakosti u tzv. uvjetima privređivanja. Svođenje složenih radova na prost rad kao jedinicu mjere odvija se u robnoj privredi i u socijalizmu »društvenim procesom iza leđa proizvođača« (Marx), a mjerenje respektivnog doprinosa različitih vrsta radova ukupnoj društvenoj snazi rada jednako je komplicirano utoliko što svaka od pobrojanih socijalnih grupa (seljaštvo, radništvo itd.) zauzima različito mjesto u organizaciji društvenog rada i na više ili manje različit način stiče dohodak.⁴⁾

Pri isticanju teorijskih aspekata i praktičnih problema raspodjele u uvjetima privredne reforme kao nove etape naše socijalne revolucije⁵⁾ ne možemo se stoga »koristiti« u našoj ekonomskoj

3) F. Engels, *Anti-Diring*, Beograd, 1959, str. 337.

4) Suprotnu tezu je na klasičan način izrazio R. Uvallé: »Iščezavanjem privatnih vlasnika sredstava za proizvodnju svi članovi društva stavljaju se u ravnopravan položaj u odnosu na sredstva za proizvodnju i njihovo korišćenje, pod jednakim uslovima učestvuju u proizvodnji (?), a to znači da na isti način učestvuju u raspodjeli proizvedenih dobara«. — v. zbornik *Problemi političke ekonomije socijalizma*, Bgd., 1958, str. 68.

5) Socijalizam shvaćen kao trajna revolucija postojećih odnosa proizvodnje v. u Programu SKJ i Marxovoj definiciji socijalizma, jednoj od najpotunijih negativno formuliranih definicija koje su uopće date (V. Marx, *Klasne borbe u Francuskoj... Marx-Engels, Izabrana djela, Kultura, 1949, t. I, str. 189.*).

nauci i publicistici uobičajenim modelima »čistog« socijalizma.⁶⁾ Društvo u kojem egzistiraju samo »Marxovi« slobodno udruženi proizvođači kao proizvođači upotrebnih vrijednosti a ne roba nije do danas nigdje ostvareno koliko god moderni razvitak proizvodnih snaga tendira usopstavljanju »sličnih« zajednica: uslijed ranije neslućene mobilnosti radne snage u uvjetima treće industrijske revolucije, apstraktni ljudski rad u Marxovom poimanju te kategorije (rad »uopće« ili svaki rad koji svome izvršiocu donosi dohodak) — postaje u punom smislu riječi osnovno mjerilo učešća u raspodjeli rezultata rada bez obzira na to sudjeluju li određene kategorije stanovništva neposredno u proizvodnji narodnog dohotka ili ne sudjeluju. Prebacivanjem desetaka i stotina tisuća radnih ljudi s jednih na druge poslove u privredi i neprivrednim djelatnostima povezuju se, isprepliću i u *preraspodjeli* nacionalnog dohotka nerjetko suprotstavljaju ekonomski interesi različitih društvenih slojeva upravo u sferi raspodjele; u tu sferu danas se prenosi sve više težište borbe za socijalističke odnose proizvodnje i praktično ostvarivanje proleterski shvaćene *ekonomske jednakosti* društvenih pripadnika,⁷⁾ pa je tu i najveća šansa socijalističkog društva da eliminiranjem ostataka starih odnosa kapitala i raad koji se mogu manifestirati u novim oblicima najamnih odnosa ostvaruje brži privredni i društveni napredak u odnosu na »kla-sične« kapitalističke zemlje.

Kao problem koji se eminentno tiče raspolaganja akumulacijom i društvenim rezervnim fondovima od strane organiziranih radnika s *jedne* strane i kapitalista odnosno države bilo kojeg tipa s *druge* strane, raspodjeli danas pripada uloga najjače pokretačke snage ili pak kočnice u razvijanju materijalnih proizvodnih snaga, toj nesumnjivo najvažnijoj preokupaciji modernih zajednica. U kapitalističkim zemljama elastični sistemi raspodjele pomažu da se održi visok nivo privredne aktivnosti, zaposlenosti opće, odnosno budžetske potrošnje makar i po cijenu uvlačenja radničke klase u upravljanje određenim dijelovima njenog viška rada. U socijalističkim zajednicama prikladan sistem raspodjele jedan je od bitnih preduvjeta afirmacije socijalizma — koji mora što prije »stići i prestići« kapitalizam u proizvodnosti rada (Lenjin) — kao naprednijeg društvenog sistema sposobnog da ostvaruje *dva* temeljna cilja:

— osigurava *radničkoj klasi* povoljnije uvjete ekonomskog i društvenog života u odnosu na kapitalistička društva *odgovara-*

6) Z. Pjanić, *Raspodjela*, u zborniku *Problemi političke ekonomije socijalizma*, str. 186.

7) »Proleter i hvataju buržoaziju za reč: *jednakost* treba sprovesti ne samo prividno, ne samo u političkoj oblasti, nego i stvarno, u društvenoj, ekonomskoj oblasti«. — V. F. Engels, *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1959, str. 118, kao i str. 200. gdje se govori o općoj obavezi privredno proizvodnog rada u vezi s nastankom i perspektivama nestanka klasnih zajednica. — Dakako, zbog nasljeđene društvene podjele rada ekonomsku jednakost u socijalizmu moguće je ostvarivati samo i najprije u sferi *raspodjele*: vodenjem računa o tzv. relativnom dohotku radničke klase, optimalnim rasponima ličnih dohoda itd.

jućeg stupnja razvijenosti proizvodnih snaga rada. (U rasprava-ma o raspodjeli na relaciji poduzeće—»društvo« i o optimalnim rasponima osobnih dohodaka ovaj je zahtjev kod nas poznatiji kao zahtjev za većim »pravima« neposrednih proizvođača da u svim razvojnim etapama dimenzioniraju opću potrošnju prema mogućnostima i *vlastitim* ekonomsko-političkim i kulturnim interesima);

— oslobađa proizvođače u uvjetima treće industrijske revolucije »idiotizma seoskog života« i drugih oblika socijalnog robovanja pojedinaca krutoj društvenoj podjeli rada ukoliko im ova, kao što su to isticali osnivači naučnog socijalizma izučavajući pred-socijalističke načine proizvodnje, otežava ravnopravno korištenje materijalnim i kulturnim dostignućima društvenog progressa.

Iskustvo je posvuda potvrdilo da se ostvarivanju ovih temeljnih ciljeva nije moguće približiti sistemima »pravedne« raspodjele iz perioda »ratnog komunizma«. ⁸⁾ Napore socijalističkog društva da ostvari takav nivo ekonomskog razvoja koji bi svim društvenim pripadnicima omogućio podjednako zadovoljavanje sve šireg kruga primarnih (stan, odjeća itd.), sekundarnih a zatim i ostalih potreba višeg stupnja — neminovno prati na niskoj razini nacionalnog dohotka po stanovniku relativno bogaćenje i siromašenje pojedinih društvenih pripadnika i čitavih socijalnih grupa. ⁹⁾ Slobodnija igra ponude i potražnje svih roba i radnih usluga nužno dovodi do veće diferencijacije u imovini i životnom standardu *pravno* jednakih pripadnika socijalističkog društva, pa prepustiti raspodjelu društvenog proizvoda posvemašnjoj stihiji tržišta ili je »uštaviti« neelastičnim intervencijama koje sputavaju inicijativu robnih proizvođača predstavlja podjednako opasne puteve reguliranja ove osjetljive oblasti društvenog života. Zadatak je dnevne ekonomske politike da održava nužnu ravnotežu, to jest onemogućava da se »između bogatih i siromašnih razviju antagonističke suprotnosti, ¹⁰⁾ dok je zadatak ekonomske teorije po našem mišljenju još delikatniji: ona mora valorizirati različite prijedloge i praktična rješenja u raspodjeli sa gledišta *normalnog* stupnja diferenciranosti društvenih dohodaka u *različitim* razvojnim etapama socijalističkog preobražaja društva jer je iz prakse poznato da se ovaj problem drugačije postavlja u prvoj i kasnijim fazama socijalne revolucije.

Pitanje »normalnog« stupnja diferenciranosti društvenih dohodaka sa gledišta uravnoteženijeg privrednog razvoja snažno je pokrenuto reformom kao jedno od sistemskih pitanja raspodjele dohotka među privrednim oblastima, granama i radnim organizacijama. Da bi se uspješno odgovorilo na to pitanje potrebna su brojna

8) v. Lenjin, izd. N.P.R. Jugoslavije, Beograd, 1924.

9) Teoriju neekvivalentne razmjene između sela i grada zasnovanu na škarama cijena u korist industrije koja je poznata pod imenom »prvobitne socijalističke akumulacije« najpotpunije je razvio E. Preobraženski. Kritički prikaz te teorije v. kod A. Dragičević, *Teorija i praksa socijalizma*, »Naprijed«, 1966, str. 245 i dalje.

10) v. A. Dragičević, *Raspodjela prema radu*, »Naše teme«, br. 10/1966.

teorijska i empirijska istraživanja. Riječ je prije svega o slijedećim grupama problema. *Prvo*, o odnosu zakona vrijednosti i plana kao »dvaju« najvažnijih regulatora razmjernе raspodjele uvjeta i plodova rada u socijalističkom društvu (u teoriji je taj odnos poznat kao problem djelovanja zakona razmjernosti i tzv. normalne cijene). *Drugo*, o utjecaju odgovarajućeg sistema raspodjele u privredno neproizvodnim djelatnostima na način raspodjele i optimalnu masu sredstava za raspodjelu u sferi materijalne proizvodnje od čega bitno zavisi zainteresiranost neposrednih proizvođača za razvoj proizvodnosti rada. *Treće*, o odnosima u unutrašnjoj raspodjeli dohotka u radnim organizacijama (mikroekonomski aspekt raspodjele) uključujući problem prelijevanja dohotka među radnim jedinicama i kriterije za ocjenu što u »idealnim« uvjetima (poklapaju ponude i tražnje za svim vrstama radnih usluga) treba podrazumijevati pod »visokim« a što »niskim« dohocima kako bi se takve dileme u praksi mogle uspješnije ocjenjivati bilo kao pozitivna praksa bilo kao dispraksija, to jest reakcionarna i antisocijalistička praksa.

Cilj ove rasprave nije da pruži »gotove« odgovore na pobrojana ključna pitanja ostvarivanja socijalističke raspodjele prema radu do kojih je moguće doći samo kolektivnim naporima na izučavanju i uopćavanju bogate privredne prakse u različitim socijalističkim zemljama, odnosno u različitim razvojnim etapama jedne te iste zemlje. Namjera nam je da u povodu rasprava o privrednom sistemu (modelu) zamišljenom reformom skrenemo pažnju na dvije stvari: potrebu aktualizacije onih pogrešno tumačenih ili »zaboravljenih« stavova rane socijalističke i klasične marksističke teorije raspodjele koji vojuju *za* i *protiv* »neograničeno rastezljivog« poimanja raspodjele prema radu, te na nužnost razrade nekih problema raspodjele i preraspodjele koji su otvoreni *reformom* kao problemi (ne)jednakih uvjeta privređivanja a zahtijevaju da se prema njima samoupravni organi na različitim nivoima jasnije odrede u interesu daljnjeg unapređivanja sistema razdiobe proizvoda našeg nacionalnog rada.

Anticipaciju gotovo svih ključnih problema raspodjele u suvremenom socijalističkom društvu srećemo u radovima ranih socijalista — Marxovih prethodnika i suvremenika.

Bogatstvom ideja i raznovrsnošću prijedloga rani socijalisti dali su neprocjenjiv doprinos suvremenoj teoriji i praksi socijalističke raspodjele bez obzira na to što je samo nekima od njih (sensimonovcima, rikardovcima i donekle Rodbertusu) uspjelo da sagledaju svu mnogodimenzionalnost i složenost ovog problema. Primjenjivanje morala i pravednosti na ekonomiju — princip koji u smislu komunističkih korektiva »buržoaskog prava« raspodjele prema radu susrećemo u izvjesnoj mjeri u klasičnoj i u suvremenoj marksističkoj ekonomskoj teoriji — odvodila je većinu ranih socijalista u izgradnju umjetnih sistema raspodjele od kojih je svaki bio »pravi« i nijedan to nije mogao biti zbog statičkog poimanja ekonomskog razvoja društva.

Načelo »Svatko prema sposobnostima — svakome prema njegovom radu« koje je danas općenito prihvaćeno kao temeljni princip raspodjele u socijalističkom društvu prvi su formulirali i razradili do zavidne jasnoće sljudbenici Saint-Simonovog učenja. Naglašavanje stroge uvjetovanosti raspodjele potrošnih dobara od prethodne raspodjele sredstava za proizvodnju i radne snage (društvenog kapitala), sensimonovci su anticipirali temeljni problem raspodjele u novom društvu. S tim u vezi i danas zavređuju pažnju *dvije* njihove ekonomske postavke. Prva je isticanje nadmoćnosti tržišno-planskog modela organizacije društvenog rada i raspodjele posredstvom elastičnog kreditnog sistema nad tržišno-neplanskim modelom privrede; ovaj posljednji neizbježno rađa dupliranje i multipliciranje proizvodnih kapaciteta, to jest dovodi po njihovom mišljenju do većeg rasipanja društvenog rada a time i sredstava namijenjenih ličnoj potrošnji radnika. Druga postavka, koja donekle protivrječi prvoj a oživljena je kao dogma u staljinističkoj teoriji, odnosi se na aksiom kako je pukom deprivatizacijom sredstava za proizvodnju moguće otkloniti »sve« ekonomske i socijalne protivrječnosti koje proizlaze iz različite tehničke opremljenosti pojedinih robnih proizvođača, privrednih grana i regija. Ta postavka negira mogućnost prelijevanja viška rada između »razvijenih« i »nerazvijenih«, to jest polazi od pretpostavke ostvarivanja takvog stupnja izjednačenosti *uvjeta privređivanja* koji dopušta »tačno« mjerenje svačijeg radnog učinka i dohotka. Kako ćemo se na taj problem šire osvrnuti povodom »slične« Marxove teze izložene u znamenitoj »Kritici Gotskog programa«, ostaje da ovdje istaknemo jedan drugi aktuelni ekonomsko-sociološki problem socijalističke raspodjele prema radu koji se tiče makroekonomskog aspekta kvantifikacije dohodaka od rada i tzv. poduzetništva.

Prema sensimonovcima, kasta najposobnijih poduzetnika uključiv tu i bivše buržuje kao potencijalne direktore nacionaliziranih poduzeća bila bi neka vrst doživotnih povjerenika društva koji bi »prema radnicima zadržali *komandujući* a također i *ekonomski povlašćen* položaj« (Marx). Pod realnom pretpostavkom da jedna takva kasta, sa statusom koji faktički odgovara funkciji aktivnih kapitalista, ubire kao dohodak svu nekadašnju *poduzetničku dobit* — moguće je samo nagađati kako bi se takav »socijalizam« mogao uopće afirmirati kao napredniji društveni sistem i po čemu bi takva raspodjela »prema radu« bila uopće progresivna i socijalistička!

Statičku teoriju o povlašćenom ekonomskom i društvenom položaju duhovne »aristokracije« u novom društvu razvili su sensimonovci i babuvisti do apsurda: ovjekovječivanja stroge hijerarhizacije prirodnih i odgojem stečenih sposobnosti kao isključivih pokazatelja društvenog »ugleda« pojedinaca; ova neograničeno rastezljiva verzija socijalističke raspodjele prema radu ostavlja radnika u najamnom odnosu i faktički ne obećava radničkoj klasi niti minimalne »poboljšice« u odnosu na klasno-kapitalistički sistem

raspodjele, pa je s razlogom možemo nazvati »aristokratskom« konceptijom raspodjele¹¹⁾

U pogledu važnog pitanja unutrašnje raspodjele dohotka u *privredno-proizvodnim djelatnostima*, brojni prijedlozi ranih socijalista mogu se grubo svrstati u dvije osnovne grupe: na one prijedloge koji polaze od »zadržavanja« robne proizvodnje i vjeruju da je raspodjelu prema radu moguće idealno riješiti pravednom razmjenom istih količina različitih vrsta radova ne uzimajući u obzir njihovu različitu složenost (Dühning i neki engleski socijalisti), te na one prijedloge koji polaze od »trenutnog« ukidanja robo-novčanih odnosa zato jer na novcu ne piše kako je tko do njega došao i zahtijevaju da se proizvodi nacionalnog rada neposredno raspodjeljuju članovima proizvođačko-potrošačkih zajednica bez posredovanja razmjene (kasnija Owenova i, donekle, Engelsova vizija koju je u praksi kratko vrijeme provodio i branio Lenjin). Pristaše prvog pravca i neki engleski zastupnici drugog pravca koji su svoje teze nastojali potvrditi u eksperimentalnim poduzećima i socijalističkim (komunističkim) kolonijama izoliranim od okolnog kapitalističkog svijeta, većinom nisu uspijevali pronknuti u vrijednosnu strukturu društvenog proizvoda. Stoga su, ističući u svoje vrijeme revolucionaran zahtjev da radu (radniku) kao isključivom tvorcu prometne vrijednosti robe mora pripasti pun »prinos« rada, najčešće posve zaboravljali na potrebu *deprivatizacije* akumulacije i društvenih rezervnih fondova.

U mikroekonomskoj teoriji socijalističke raspodjele prema radu engleskom socijalisti T. Hodgkinsu pripada zasluga jednog od prvih mislilaca koji su bili u potpunosti svjesni teškoća mjerenja radnog učinka *pojedinačnih* proizvođača.¹²⁾ »Rješenje« koje je predlagao zanimljivo je utoliko što ga danas u vrijeme provođenja naše privredne i društvene reforme u mnogim radnim kolektivima i teorijskim raspravama zastupaju pristaše *samoupravljanja* pojednostavljeno shvaćenog kao »decentraliziranog odlučivanja« o »svim« društvenim poslovima do razine »sviju«: umjesto pokušaja kakve-takve objektivizacije kriterija unutrašnje raspodjele (kvantifikacije različitih radnih učinaka), pledira se za sistemom »dijelimo kako hoćemo«, to jest za pseudodemokratska i posve voluntaristička rješenja koja isključuju svaku znanstveno zasnovanu intervenciju u raspodjeli. Racionalna jezgra ovakvog jednog »stava« očituje se u suprotstavljanju (diktaturi) radničke klase da bilo tko »odozgo« određuje radnikov udio u proizvodu njegova vlastitog rada. S druge strane, anarho-sindikalistički karakter tog stava

11) G. V. Plehanov, *Utopičeski socializam XIX veka*, »Soč.«, 2. izd., Moskva, 1928, t. XVIII.

12) — »I tako nema više ničega što bismo mogli označiti kao prirodnu najamninu za rad pojedinaca. Svaki radnik proizvodi samo dio od cjeline, a kako je svaki dio sam za sebe bez vrijednosti i bez koristi, to nema ničega što bi radnik mogao prisvojiti i o čemu bi mogao reći: ovo je proizvod mog rada, ovo mogu zadržati za sebe!« — Tho Hodgskim, *Labour defended against the Claims of Capital*, cit. u Marxovom *Kapitalu*, t. I, str. 301.

više je nego evidentan: isključivanje svih iole objektiviziranih kriterija mjerenja radnih učinaka pojedinaca i radnih grupa dopušta praktički svakojaka rješenja — od toga da većina u kolektivu »demokratskim« nadglasavanjem posve uravna dohotke svih neovisno od različitog radnog doprinosa različitih pojedinaca (zdravih i bolesnih, radinih i manje radinih) pa do toga da manjina na monopolskim funkcijama osigura sebi stvarno *vlasničke* privilegije u raspodjeli ostvarujući enormno visoke, »sensimonističke«, dohotke i rente. U praksi veoma aktualni problem optimalnih raspona u »plaćanju« prostog i složenog (kvalificiranijeg, talentiranijeg) rada ostavlja se time posve otvorenim i »rješava« zavisno od trenutnih odnosa snaga određenih formalnih i neformalnih grupa u kolektivu.

Ideju »Svatko prema sposobnostima — svakome prema njegovom radu« kao temeljni princip raspodjele u socijalizmu Marx prihvaća od svojih prethodnika i razrađuje je u nizu svojih djela. Statičkim konceptima raspodjele socijalista utopista on suprotstavlja dinamičku teoriju raspodjele koja ima za pretpostavku određeni nivo »zrelosti« proizvodnih snaga rada u industriji i poljoprivredi shvaćenoj kao industrijskoj poljoprivredi, i mijenja se uporedo s njihovim razvojem povratno djelujući — u pozitivnom ili negativnom smjeru — na razvoj proizvodnih snaga i cjelokupni napredak novog društva.

Izbjegavajući da se upuštaju u detaljne anticipacije raspodjele kako i sami ne bi gradili »utopističke sisteme za uređenje društva budućnosti« (v. Engels, *O stambenom pitanju*) — osnivači naučnog socijalizma razradili su niz ključnih problema koji se tiču *načina organizacije* raspodjele u prelaznom i komunističkom društvu. Pretpostavka od koje polaze jest ta da će socijalističko društvo već u startu biti u stanju na zadovoljavajući način podmirivati *primarne* potrebe svih svojih članova (stanovanje, ishrana, odijevanje itd.) po određenim naučno utvrđenim standardima obogaćivanim uporedo s ekonomskim razvojem novog društva¹³⁾

Na pretpostavci od kapitalizma »naslijeđenih« visokorazvijenih proizvodnih snaga rada koje omogućavaju da se proizvodi koliko je dovoljno za obilatu potrošnju svih članova društva i za stvaranje izdašnog rezervnog fonda, osnivači naučnog socijalizma grade sve svoje stavove o načinu raspodjele u prelaznom društvu. Osim u znamenitoj »*Kritici Gotskog programa*« koja se poglavito bavi raspodjelom gledišta mogućnosti kvantifikacije radnih učinika i dohodaka *pojedinačnih* radnika, bliža razmatranja različitih aspekata raspodjele prema radu susrećemo u gotovo svim djelima klasika naučnog socijalizma. Marxova gledišta o aktualnim problemima raspodjele u »hibridnom« socijalističkom društvu koje tek što je izvojevalo političku pobjedu najjasnije se izlažu u »*Građanskom ratu u Francuskoj*« i drugim spisima gdje se osvrće

13) — F. Engels, *O stambenom pitanju*, Marx—Engels, *Izabrana djela*, »Kultura«, 1949, tom I, str. 515.

na politiku Pariške komune, a brojne sudove nalazimo također u »Bijedi filozofije«, »Kapitalu« i prvom i trećem svesku »Teorije o višku vrijednosti«. Engelsova gledišta sistematski su izložena u »Anti-Dühringu« i raspravi »O stambenom pitanju«, a Lenjinova u »Državi i revoluciji« i brojnim istupima na radničkim skupovima u prvim godinama stabilizacije sovjetske vlasti.

Treba naglasiti da vrijednost pojedinih stavova osnivača naučnog socijalizma u ocjeni iskustava raspodjele u suvremenim socijalističkim zajednicama kao pozitivne prakse ili pak dispraksije, u mnogome zavisi od dviju činjenica. Prvo od toga na kom su nivou apstrakcije određeni sudovi izvedeni i, drugo, je li riječ o više ili manje »čistim« modelima socijalističke privrede. Ovo pitanje najmanje je metodološke prirode. Jer, u svim zemljama koje su zacrtale socijalistički pravac društvenog preobražaja postoji u stvarnosti niz *različitih* načina proizvodnje i njima odgovarajućih *načina raspodjele*: počev od sitne seljačko-zanatlijske robne proizvodnje do visokorazvijene »kolektivističke« robne proizvodnje. Različitoj proizvodnosti rada pomenutih različitih načina proizvodnje odgovaraju ili bi im normalno trebali odgovarati različiti prosječni dohoci u njima angažiranih radnika. Socijalistički »sektor« privrede višom proizvodnošću rada realno je u stanju da »razara« zaostaliye oblike proizvodnje i zaposlenima osigurava više realne osobne dohotke nego privatni sektor, dakako pod pretpostavkom da nije opterećen suviše velikim troškovima tzv. administrativnog rada koji »cijenu rada« i dohotke neposrednih proizvođača u tom sektoru može da obori ispod cijene rada u privatnom sektoru. S tim u vezi, Marxov model odnosno teorijski sistem u kojemu se na uprošten način anticipira raspodjela u razvijenom socijalističkom društvu (»nižoj fazi komunizma«) neophodno je promatrati *zajedno* s njegovim modelom raspodjele u sistemu jednostavne robne proizvodnje izloženom na početku prvog toma »Kapitala«. S druge strane, treba ga povezati s modelom proizvodnje i raspodjele u uvjetima razvijene robne privrede u kojoj se kao samostalni robni proizvođač javljaju privatna odnosno socijalistička poduzeća. Raspodjela prema radu, naime, u praksi ne obuhvaća *samo* neposredne proizvođače udružene u proizvodnji upotrebnih vrijednosti (v. »Kritiku Gotskog programa«), već *sve* društvene slojeve i njihove pripadnike s izuzetkom pojedinih vrsta radova kojima se pravnim regulativima negira svojstvo društveno potrebnog i korisnog rada. Gubljenje iz vida te činjenice, kao što ćemo kasnije ilustrirati na problemu »tačnog« mjerenja radnih učinaka i dohoda robnih proizvođača, dovodi do nepremostivih teškoća i lako izaziva brojne nesporazume u ocjenjivanju šta u datom sistemu raspodjele *jest* ili *nije* »socijalističko«.

U izgradnji našeg privrednog modela i rješavanju *osnovne proturječnosti* suvremenog socijalističkog društva koju paralizirajući jednu Kardačevu tezu¹⁴⁾ možemo pojednostavljeno formulirati kao

14) v. Treći plenum CK SKJ, »Komunist«, Beograd, 1966, str. 309 i dalje.

pitanje *tko kome* »treba« da određuje visinu dohotka — državna i privredna administracija proizvođačima od čijeg viška rada živi ili obrnuto — klasična skica raspodjele u »nižoj fazi komunizma« ukazuje nam na mnoga moguća i buduća rješenja u ovoj delikatnoj oblasti. Skica raspodjele u »Kritici Gotskog programa« pisana je na vrlo visokom stupnju apstrakcije i zanimljiva je, kada je riječ o praktičnim problemima raspodjele u suvremenim socijalističkim zajednicama iz više razloga.

Marx je predviđao, naime, da će na određenom visokom nivou razvoja proizvodnih snaga rada, planski anticipirana raspodjela cjelokupnog društvenog proizvoda moći biti *efikasnija* od raspodjele posredstvom tržišnih »regulativa« i da će je moći u cijelosti zamijeniti. Proizvođačke asocijacije nastupaju u pomenutoj Marxovoj viziji socijalističke raspodjele kao samostalni robni proizvođači. Ukupna društvena snaga rada planski se raspodjeljuje iz jednog centra. Isti je slučaj sa sredstvima koja se prije diobe »ostatka« namijenjenog raspodjeli »prema radu« odvajaju za održavanje javnih službi, tako da proizvođačke ćelije nemaju zapravo nikakve samostalnosti u odlučivanju o svom proizvodnom i razvojnom programu. One ne raspolažu nikakvim fondovima akumulacije i zajedničke potrošnje, pa ne treba naročito obrazlagati zbog kojih je razloga takav jedan model raspodjele napušten u svim zemljama koje su izašle iz perioda administrativnog rukovođenja privredom. Takav model omogućava na vrlo *niskom* stupnju razvoja da se svačiji rad »odozgo« vrednuje kao *društveno potrebni rad*, a na osnovu toga je i udio pojedinaca u proizvodni rada uglavnom moguće mjeriti prostim »trajanjem i intenzitetom rada«. Pomoću neekonomskih cijena, opisani model u praktičnom funkcioniranju favorizira nužno jedne proizvođače na račun ostalih, što omogućava državnim organima koji kroje cijene da istupaju kao faktički vlasnik svih uvjeta radnikovog rada i trajni reprezentant »njegovih« (u stvari vlastitih) interesa. U vezi s tim mjeranjem radnih učinaka i dohodaka pojedinaca kao proizvođača upotrebnih vrijednosti (materijalnih dobara i usluga) — Marx je predviđao da će se raspodjela prema radu provoditi na istom principu kao i kod razmjene roba ukoliko je riječ o razmjeni ekvivalenata. Razlika je u tome što bi se razmjena ekvivalentnih radova temeljila na strogoj evidenciji »kvantuma rada« svakog radnog kolektiva bez posredstva razmjene. *Različito* trajanje rada pojedinaca jedan je od osnovnih kriterija raspodjele. Kada se zna da su Marx i Engels zakonsko reguliranje dužine radnog dana smatrali *najvećom* pobjedom »proleterske političke ekonomije« kao svjesne ekonomije nad »buržoaskom političkom ekonomijom« koju karakterizira igra ponude i potražnje — pretpostavka o različitom trajanju radnog vremena logična je jedino ako se ima u vidu vrlo razvijeno društvo s neznatnom kratkim vremenom rada koje je *već* riješilo pitanje zadovoljavanja *primarnih* potreba *svih* svojih članova. Daljnja je mogućnost takvog uravnoteživanja privrednih kretanja

da bi razmjenu ekvivalentnih radova bilo moguće vršiti za razliku od razmjene u uslovima robne proizvodnje, »u svakom pojedinom slučaju«. Pod tom pretpostavkom mijenja se i oblik i sadržaj raspodjele jer u promijenjenim uvjetima »nitko« u zamjenu ne može dati nešto drugo osim svoga rada u *materijalnoj* proizvodnji, a ovaj se izražava u naturalnim pokazateljima učinka.

Teoretičarima distributivnog socijalizma ova poznata mjesta iz »*Kritike Gotskog programa*« služe kao gotov »dokaz« da radnici doista i dobijaju tačan ekvivalent svog uloženog živog rada »u svakom pojedinom slučaju«. ¹⁵⁾ To bi značilo da je sistem raspodjele takav kakav jest »idealna« i da nema potrebe da se u njemu bilo šta mijenja s razvojem proizvodnih snaga rada. Poželjno se tako brka sa stvarnim, jer praksa raspodjele u svim socijalističkim zemljama potvrđuje da u »razmjenu« ekvivalentnih radova ulaze i *živi i opredmećeni* rad. Kada to ne bi bio slučaj, seljak koji radi drvenom ralicom mogao bi zahtijevati isti dohodak kao i radnik na modernom poljoprivrednom dobru; idealna izjednačenost uvjeta privređivanja koju Marx pretpostavlja u »*Kritici Gorskog programa*« u praksi ne postoji već i stoga jer u uvjetima robne proizvodnje potrošači materijalnih dobara nisu uvijek istovremeno i proizvođači, pa takvo stanje predstavlja prije izuzetke nego pravilo koje je u teoriji cijena poznato kao stanje takozvane *generalne ravnoteže*.

Zbog nejednakih prirodnih i odgojem stečenih sposobnosti, jednako pravo svih članova društva da pod jednakim uvjetima učestvuju u društvenoj potrošnji pretvara se, kao i svako pravo, začas u »buržoasko pravo« *nejednakosti*. Radni učinak jednih radnika veći je od radnog učinka drugih radnika u istim poduzećima. Stavije, čak i kod jednog radnog učinka pojedinci različito prolaze zavisno od broja osoba koje moraju uzdržavati. Otud je jedan faktički bogatiji od drugog i raspolaže većim realnim dohotkom od drugoga čak i kad su im nominalni dohoci jednaki, a otud i potreba da zajednica raznim mjerama *socijalizacije* potrošnje ublažava ove nejednakosti.

Ove i druge »nezgodne momente« u primjeni načela raspodjele prema radu nije moguće posve izbjeći, ali ih je takozvanim komunističkim korektivima socijalističke raspodjele neophodno ublažavati. Pored ujednačavanja stvarnih prava svih društvenih pripadnika u sferi obrazovanja, dječje zaštite i socijalnog osiguranja — ove korekcije treba shvatiti prvenstveno kao problem suprotstavljanja pojavama uskršavanja kapital-odnosa u proizvodnji i raspodjeli u novim oblicima. »Među sovjetskim inženjerima, među sovjetskim učiteljima, među *privilegiranim, tj. najkvalificiranijim i najbolje namještenim radnicima u sovjetskim fabrikama* — pisao je Lenjin jasno ističući da čak i reprodukcija »radničke aristokracije« nije kapitalistički 'izum' — mi vidimo stalno uskršavanje *ap-*

15) A. G. Aganbegijan — V. F. Majer, *Zarabotnaja plata v SSSR, Moskva, 1959, str. 9 i dalje.*

solutno svih onih negativnih crta koje su svojstvene buržoaskom parlamentarizmu, i samo ponavljam, neumornom, dugom, upornom borbom proleterske *organiziranosti* i discipline mi pobjeđujemo — postepeno — to zlo« (v. *Dječja bolest 'ljevičarstva' u komunizmu*).

Osiguranje od prodora parcijalnih kapital-odnosa u novom društvu pretpostavlja, po Marxu, razvijanje svijesti kod radnika o tome što se u smislu teorije naučnog socijalizma može smatrati »zaslužnim« i »nezaslužnim«, »niskim« i »visokim« dohocima kakve su radnici u kapitalizmu oduvijek znali razlikovati od prvih, a kakve moderna tehnologija priznaje samo relativno malom broju »običnih« radnika i specijalista što kreiraju istinski nova tehnička i znanstvena dostignuća. Za Marxa je tako shvaćena raspodjela prema radu samo sredstvo za ostvarivanje »krajnjeg« cilja — visokoorganizirane društvene proizvodnje i raspodjele zasnovane na prevladavanju suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada. Što potpunije ekonomsko korištenje proizvodnih izvora i sredstava, uključiv tu i radnu snagu (problem zaposlenosti), povećanje proizvodnosti rada i postepeno *smanjivanje razlika u dohocima* sprečavanjem svih oblika ekonomskih monopola — samo su etape u ostvarivanju tog cilja. »Kad rad postane ne samo sredstvo za život nego i prva životna potreba... i kad svi izvori društvenog bogatstva poteku obilnije — tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uzak buržoaski horizont i društvo će moći na svojoj zastavi napisati: 'Svatko prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!'«

Dva važna problema s kojima se u vrijeme ostvarivanja priredne reforme oštrije nego ranije susrećemo u primjeni načela raspodjele prema radu, Marx je posebno razradio. To su primjena principa raspodjele prema radu u privredno neproizvodnim djelatnostima s jedne strane, te s druge strane problem »povećane« vrijednosti radne snage kvalificiranijih proizvođača u odnosu na manje kvilificirane ili talentirane radnike.

Individualističkoj koncepciji »prava« radnika da uživa sve plodove svoga rada Marx suprotstavlja teoriju raspodjele prema radu shvaćenu kao razdiobu »ostatka« poslije podmirivanja određenih potreba društva u sferi privredno neproizvodnih djelatnosti. Ti odbici se izračunavaju polazeći od ekonomskih mogućnosti prirede i ne raspodjeljuju se, striktno uvez, prema radu već *kombinirano: prema radu* u njima zaposlenih radnih ljudi i *prema potrebama* odnosno mogućnostima i interesima radnika zaposlenih u sferi privredno proizvodnog rada.¹⁶⁾

Marx je predviđao da će se troškovi za održavanje upravnog i političkog aparata — za razliku od troškova obrazovne djelatnosti i nekih drugih javnih službi — smanjivati poslije uspješno izvršene revolucije »u onoj mjeri u kojoj se razvija novo društvo«.

16) v. moj članak »Raspodjela prema radu — jedinstveni ili jedan od oblika raspodjele u socijalizmu, »Naše teme«, br. 6/1964.

Međutim, složenost primjene principa raspodjele prema radu u privredno neproizvodnim djelatnostima ne proizlazi samo otuda što ovo predviđanje *nije* u praksi verificirano osim kao tendencija. Zbog specifične i često monopolske pozicije zaposlenih u nekim od takvih radnih organizacija, problem raspodjele ovdje je mnogo složeniji nego u privredi. Pri datim uvjetima (tehnologiji) proizvodnje, u privredi se, naime, *tačno zna* koliko je potrebno radnika da bi se proizveo određeni materijalni proizvod (stol, radioaparati, automobili etc.). »Kod mnogih 'nematerijalnih proizvoda' — isticao je Marx — ovo *nije* slučaj. Potrebna količina rada, da bi se postigao određeni rezultat, počiva ovdje isto tako na *nagađanjima* kao i sam *rezultat*. Možda će dvadesetorici svećenika počiti za rukom da nekog preobrate, dok jednom to neće. Šest liječnika na zajedničkom konzultiranju naći će možda ljekovito sredstvo koje ne nalazi jedan liječnik... Masa vojnika koja je potrebna da se zemlja štiti, policije da se održava u redu, činovnika, da se njome upravlja itd., sve te stvari su problematične i o njima se na primjer u engleskom parlamentu često diskutira, iako se u Engleskoj *vrlo tačno zna* koliko je prelačkog rada potrebno da se isprede hiljadu funti pređe. Što se tiče drugih 'proizvodnih' radnika ove vrste to sam pojam sadrži u sebi da *korisnost* koju proizvode zavisi neposredno od njihovog *broja*, da se sastoji u samom njihovom broju. Na primjer, lakeji koji treba da budu svjedoci bogatstva i otmjenosti svojih gospodara. Ukoliko je veća njihova količina, utoliko je veći efekat koji treba da 'proizvedu'.¹⁷⁾

U detaljniju analizu unutrašnje raspodjele u privredno neproizvodnim djelatnostima Marx se ne upušta. Za njega je, međutim, neprihvatljiva i sama pomisao da bi zaposleni u privredno neproizvodnim djelatnostima mogli »zarađivati« *više* od odgovarajućih kategorija radnika u sferi *materijalne* proizvodnje koja uvijek ostaje, kao privredno proizvođan rad, prvi »uslov za opstanak ljudi, uslov nezavisan od svih društvenih oblika, vječita prirodna nužnost«. ¹⁸⁾

U tržišno-planskom modelu privrede, ostvarivanje vodeće društvene uloge (diktature) radničke klase u proizvodnji i raspodjeli pretpostavlja svjesno svođenje zarada u sferi privredno neproizvođnog rada u granice zarada neposrednih proizvođača u oblasti materijalne proizvodnje. Zahtjev za ovom svojevrsnom uravnilovkom koja je na određeni način proklamirana i u Ustavu SFR Jugoslavije predstavlja *conditio sine qua non* ostvarivanja socijalističke raspodjele prema radu, bitnu pretpostavku ostvarivanja optimalnog *tempa* privrednog razvoja i jedinu sigurnu branu od toga da se privredna i državna administracija ne pretvore »od slugu društva u njegove gospodare« (Marx).

17) Marx, Teorije o višku vrijednosti, Beograd, 1954, sv. I, str. 329.

18) Kapital, tom I, str. 9.

Racionalna jezgra opisanog zahtjeva koji je Lenjin nastojao provesti do kraja u praktičnoj organizaciji raspodjele u postoktobarskim danima sastoji se u nužnosti da se radničkoj klasi osiguraju povoljniji uvjeti *ekonomskog* života i društvenog napretka u odnosu na kapitalističke zemlje odgovarajućeg nivoa razvijenosti proizvodnih snaga. »Suvišak« nacionalnog dohotka koji je više ili manje rasipnički trošila klasa privatnih vlasnika to omogućava pod pretpostavkom da se ne troši u druge svrhe. S druge strane, racionalnost ovog zahtjeva ogleda se u sprečavanju da se teret intenzifikacije društvenog rada prebacuje isključivo na privredu. To, pak, prije ili kasnije nužno vodi grubom narušavanju privredne ravnoteže i drastičnom snižavanju »cijene rada« u pojedinim djelatnostima koje su u preraspodjeli narodnog dohotka »prošle« lošije od ostalih. Na žalost, još za Lenjinova života počelo se u praksi odstupati od ove svojevrstne uravnilovke, najčešće pod utjecajem stihije i ekonomski neargumentiranih dogmi o »nespojivosti« ovog principa sa »dosljednom« raspodjelom prema radu u toj *neograničeno rastezljivoj varijanti* poimanja ovog načela.

U hipotetičkom modelu (autarkične privrede) gdje se ponuda i potražnja za svim vrstama radnih usluga poklapaju, »milionski« rasponi u ličnim hodocima koji poneki kod nas hvale (v. moj članak *Kapital i osnovni proizvodni odnos u socijalizmu*, »Naše teme«, br. 6/1966) po pravilu su rezultat monopolističkog položaja pojedinih radnih organizacija i njihovih pripadnika. Marksistička ekonomska teorija negativno se odnosi prema svim oblicima monopola, posebno u pogledu uvjeta za sticanje radnih kvalifikacija. U vrijednost radne snage kao robe Marx uključuje troškove obrazovanja radnika. Te troškove snose u kapitalističkom društvu najvećim dijelom sami korisnici obrazovnih usluga i njihove porodice, pa je otud normalno da rezultate većeg radnog učinka ubiru ti isti, kvalificiraniji proizvođači, u vidu većeg dohotka. U socijalističkom društvu troškove ove vrste snosi u cijelosti ili većim dijelom zajednica, pa stoga njoj treba da »pripadaju i plodovi proizvedene veće vrijednosti složenog rada« (Engels).

Pojam apstraktnog rada kao isključivog tvorca vrijednosti »nasuprot« konkretnom radu kao tvorcu upotrebne vrijednosti roba omogućava nam da se svi društveni dohoci u socijalističkom društvu — poput najamnine i viška vrijednosti — izraze kao određeni dijelovi ukupne društvene snage rada. U Marxovom naučnom sistemu kompliciraniji radovi važe samo kao umnoženi jednostavni rad. U svakom i najsloženijem radu sadržan je jednostavni rad što nam, kao osnovna jedinica mjere, omogućava kvantifikaciju najrazličitijih radnih učinaka. Manja količina kompliciranog rada odgovara u pogledu radnog učinka većoj količini jednostavnog rada koji ne zahtijeva posebnu izobrazbu. Robna vrijednost u kojoj se opredmećuje radni dan vještijeg proizvođača omogućava ovome, po pravilu, prisvajanje većeg dohotka.¹⁹⁾ Marx, međutim, radi ušte-

19) Ibid., str. 10.

divanja truda oko svođenja različitih vrsta radova na jednostavan rad kao jedinicu mjere promatra u daljnjoj analizi »svaku vrstu radne snage« kao jednostavnu radnu snagu. Time on faktički ostavlja otvorenim pitanje optimalnih raspona ličnih dohodaka između različitih radnika. Dok je takav postupak opravdan pri istraživanju općih odnosa između kapitala i rada, u analizi djelovanja principa raspodjele prema radu u socijalističkom društvu takva nas apstrakcija ne može zadovoljiti.

S tim u vezi, okolnosti koje uvjetuju razlike u radnim učincima a time i dohocima različitih radnika mogu se svesti u grubome u tri osnovne grupe. Prva okolnost tiče se različite tehničke naoružanosti različitih individualnih i »ukupnih radnika« (poduzeća, radnih jedinica). U razvijenoj socijalističko-robnoj proizvodnji to neizbježno reproducira uvijek nove »nejednakosti« u uvjetima privređivanja.²⁰⁾ Druge dvije okolnosti tiču se »unutrašnjih« svojstava same radne snage.

Ako je, na primjer, radni učinak produktivnijeg radnika rezultat njegovih naročitih prirodnih sposobnosti, utvrđivanje optimalnog odnosno »normalnog« raspona u dohocima između dvaju radnika moguće je relativno jednostavno utvrditi ako ih stavimo da rade isti posao.²¹⁾ Drugi slučaj, to jest utjecaj različitog stupnja obrazovanja na radni učinak, nije složeniji od prvoga. Ako je za normalnu izobrazbu kvalificiranih radnika utrošeno triput više vremena i sredstava nego za izobrazbu nekvalificiranih radnika, time su pod pretpostavkom da se i njihovi radni učinci kreću u približno tako nejednakim okvirima »utvrđene« u pravilu i maksimalne granice njihovih dohodaka (maksimalne utoliko što se radi o potrebi »vraćanja« sredstava koja ulaze u reprodukciju radne snage nastavnog osoblja i dr.). Dakako, u praksi ovakva izračunavanja nisu tako jednostavna. Marx u pitanju unutrašnje raspodjele nije otišao dalje od prvih aproksimacija problema mjerenja radnog učinka i dohodaka od prostog i složenog rada, pa je to nesumnjivo jedan od najopćenitijih razrađenosti tačaka njegove teorije socijalističke raspodjele prema radu.

Zajednice koje su posljednjih decenija pošle socijalističkim putevima društvenog preobražaja većinom su se od samih početaka našle u položaju da sistem raspodjele — često po cijenu odricanja od tekuće potrošnje radnika na račun akumulacije — »prilagođavaju« zahtjevu za izuzetno brzim tempom razvoja proizvodnih snaga. Kod niskog nacionalnog dohotka koji nije premašivao iznos od 200 do 400 dolara po stanoviku, centralno planiranje cjelokupne društvene proizvodnje, raspodjele i potrošnje bilo je moguće i efikasno dokle god je nerazvijeno unutrašnje tržište osjećalo permanentnu glad za najosnovnijim artiklima. U tim okolnostima, rentabilnost *pojedinih* robnih proizvođača nije dolazila u pitanje. Ne-

20) v. M. Todorović, *Oslobađanja rada*, »Kultura«, Beograd, 1965.

21) P. Sweezy, *Teorija kapitalističkog razvitka*, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 54 i dalje.

dovoljna produkcija prijeko potrebnih upotrebnih vrijednosti isticala je u prvi plan takozvanu *društvenu* rentabilnost kao rentabilnost na nivou nacionalne privrede. To je centralnim državnim organima olakšavalo koncentraciju relativno golemih količina viška rada i njegovu redistribuciju »odozgo« u cilju »ujednačavanja uvjeta privređivanja«, a u stvari reprodukcije državnog upravljanja privredom.

Iako se raspodjela vršila posredstvom robno-novčanih odnosa, ograničenost primjene principa raspodjele prema radu u privredno proizvodnim djelatnostima očitovale se u tome što su centralni državni organi zadržavali »pravo« da sami ocjenjuju »društveno potrebno radno vrijeme« pojedinih robnih proizvođača i čitavih grana i oblasti privrede (pomoću razgranatog sistema utvrđivanja radnih normativa, stalnim izmjenama cijena pojedinih roba itd.). Razumljivo je da je stoga i dohodak pojedinih poduzeća — uključiv i diobu eventualnog »viška« plaća — zavisio prije svega od izvršenja centralnih planskih pokazatelja neovisno od »trenutne« potražnje određenih vrsta roba tako da je njihova trajna oskudica ili gomilanje na skladištima postajalo s vremenom sve »nezgodniji« pokazatelj stvarne racionalnosti sistema administrativne razdiobe rezultata nacionalnog rada.

Iskustvo je posvuda pokazalo da, u interesu ostvarivanja dosljednije raspodjele prema radu, plansko-tržni sistem raspodjele mora već na nivou od približno tristo dolara po stanovniku biti zamjenjivan takvim sistemom raspodjele koji će radne kolektive oštrije nagoniti na neprekidno razvijanje — bolje ekonomiziranje radnim vremenom i stalno unapređivanje tehnologije proizvodnje pod prijetnjom opstanka. I kao što je plansko-centralistički model organizacije proizvodnje i raspodjele plodova nacionalnog rada imao svoju »cijenu koštanja« u tzv. političkim fabrikama, model privrede koji intenzivno izgrađujemo od 1965. godine na ovamo ima svoju normalnu cijenu funkcioniranja u relativnom »bogaćenju« jednih poduzeća, te isplaćivanju minimalnih osobnih dohoda (i čak likvidaciji) u drugima koja ne uspijevaju da se prilagode »pravilima« tržišnog takmičenja.

Ostavljajući ovdje po strani složeno pitanje šta i kako planirati da bi se izbjegle strukturalne disproporcije poznate iz perioda sveobuhvatnog državnog rukovođenja privredom i osigurao brži razvitak ekonomski zaostalih regija, razlozi prelaženja na sistem raspodjele zasnovan na svestranjoj konkurenciji su čisto ekonomske prirode. To je potrebno istaći iz razloga jer se mnoga »zla« sistema raspodjele koja imaju svoje porijeklo u još jakim ostacima etatizma u našoj privredi (na primjer, pitanje održivosti kamata na poslovni fond koje predstavljaju neku vrst državnog »poreza na kapital«, prejaka uloga banaka, nedorađenosti u deviznom sistemu ili neriješeno pitanje tzv. rijetkih faktora proizvodnje) nerijetko pripisuju samom »duhu« reforme.

Sa gledišta dosljednijeg ostvarivanja načela raspodjele »prema radu«, dva su osnovna razloga koja zahtijevaju da se u daljnjem provođenju privredne reforme sistem administrativnog reguliranja cijena brže zamjenjuje sistemom slobodnog formiranja cijena koji će samom logikom svog djelovanja stimulirati seljenje faktora proizvodnje (radne snage i »kapitala«) u one grane koje su najrentabilnije, tj. koje na uloženi dinar odbacuju najveći dohodak. Prvi razlog je, što ponuda roba počinje danas kod nas po prvi put iza perioda obnove zemlje ići ukorak, a često i ispred potražnje. U toj situaciji nema tako savršenih centralnih planova koji bi mogli na zadovoljavajući način i u detalje anticipirati ličnu, opću i investicionu potrošnju zajednice jer je praktički nemoguće predvidjeti sve čudi i zahtijevne potrošača glede količine »zahtijevane« proizvodnje brojnih artikala i asortimana podložnih hirovima potrošačkog ukusa, mode i sl. Drugi je razlog koji je neposredno povezan s prvim, što poduzećima kao robnim proizvođačima samostalnim u određivanju proizvodne orijentacije i poslovne politike sve manje može odgovarati voluntarističko prelijevanje akumulacije iz jednih u druga preduzeća. To bi značilo »jednakim aršinima« mjeriti (u ime »izjednačavanja« uvjeta privređivanja) po proizvodnosti rada nejednake proizvođače, a to po pravilu vodi tome da i jedni i drugi gube interes za proširenu reprodukciju svog materijalnog položaja očekujući da u ime njih to netko treći (država, komuna) rješava.

Poslije relativno dugog razdoblja negiranja i gušenja razmaha robnonovčananih odnosa u privrednom životu većine socijalističkih zemalja, s afirmacijom tih odnosa u svakodnevnoj praksi ulazimo u svojevrsnu »merkantilističku« fazu razvoja socijalizma: umjesto fraze koju je lansirao Buharin da je zadovoljavanje »društvenih« potreba neposredni cilj i *differentia specifica* socijalističke proizvodnje, ostvarivanje što većeg novčanog dohotka i »viška« dohotka (tzv. ekstradohotka) postaje prvi i neposredni cilj radnih organizacija. Apstraktni rad i radni učinak u smislu priznatih rezultata ostvarenih na tržištu osnovno je mjerilo učešća radnih kolektiva i pojedinaca u raspodjeli neovisno od toga da li neka radna organizacija proizvodi upotrebne vrijednosti koje zadovoljavaju potrebe »želuca ili fantazije« (Marx). Sami robno-novčani odnosi pokazuju se kao neutralni faktor u pitanju *socijalističkog* karaktera sistema raspodjele zasnovanog na tim odnosima, jer kao što smo nagovijestili na primjeru sensimonističke koncepcije raspodjele teoretski je moguće pretpostaviti više mogućnosti: sistem raspodjele koji ništa bitno ne mijenja u položaju radničke klase uslijed kastinske organizacije »socijalističke« zajednice, sistem koji perspektivno mijenja položaj radničke klase trajnim prisvajanjem od strane te klase većine sredstava koja su dotad trošili tzv. viši slojevi društva, te »srednji« ili eklektički sistem kojeg karakterizira — da se poslužimo suvremenim jezikom — borba između neposrednih proizvođača i birokracije za faktičko odlučivanje o udjelu ovih prvih u proizvodu vlastitoga rada.

Nasuprot sistemu raspodjele u modelu plansko-centralističkog rukovođenja narodnom privrednom od strane države i njenih organa u kojemu je »odozgo« određivan udio privrednih grana, poduzeća i u njima zaposlenih pojedinaca u raspodjeli na bazi anticipiranja društveno potrebnog radnog vremena zahtijevanog za proizvodnju relativno malog broja osnovih proizvoda široke potrošnje — sistem raspodjele zasnovan na »slobodnoj« konkurenciji samostalnih robnih proizvođača polazi teorijski od bitno drugačijih pretpostavki. Poslije »odbitaka« određene mase sredstava za investicije od općedruštvenog značaja, pomoć nerazvijenim regijama i za potrebe neprivrednih djelatnosti — poduzeća se bez izravnog miješanja zajednice u primarnu raspodjelu bore za ostvarivanje što većeg »viška« prihoda nad svojim rashodima. Od mase tog viška zavisi položaj svake privredne organizacije, a na poduzeću je koliki će njegov dio namijeniti proširivanju djelatnosti odnosno proširivanju svojih fondova osobne i zajedničke potrošnje. Dok, dakle, u prvom teorijskom modelu raspodjele radne organizacije u privredi ne raspolažu samostalno gotovo nikakvim sredstvima jer im je unaprijed određen čak i »fond plata«, ovdje se privreda u cjelini javlja kao »udruženi« nosilac odluka o dimenzioniranju cjelokupne neprivredne potrošnje. U raspodjelu prema rezultatima rada ulazi u primarnoj raspodjeli najveći dio akumulacije (naša poduzeća danas raspolažu još uvijek nedovoljnim sredstvima za proširenu reprodukciju jer je decentralizirano svega oko 35 posto viška rada), što je u pogledu samostalnosti poduzeća u mnogome drugačija situacija od Marxove vizije skicirane u »Kritici Gotskog programa« i drugim djelima.

Logika sistema raspodjele u privrednom modelu zasnovanom na robno-novčanim odnosima i svestranoj horizontalnoj (granskoj) i vertikalnoj (seobom faktora proizvodnje između grana) konkurenciji samostalnih robnih proizvođača zasniva se na tome da na tržištu prosperiraju *najbolji* proizvođači. Koji su to proizvođači, unaprijed i na duži rok uvijek predstavlja nepoznanicu, jer svi proizvođači konkuriraju da budu »najbolji«. Sistem raspodjele u ovom privrednom modelu počiva na dvjema pretpostavkama:

— da u privredi nema monopolističkih struktura da ih je moguće uspješno eliminirati otvaranjem uvoza robe iz inozemstva;

— da nema prepreka nesmetanom formiranju cijene proizvodnje (cijene koštanja plus prosječni dohodak) uslijed nedovoljne mobilnosti faktora proizvodnje odnosno prepreka koje onemogućavaju da se individualno radno vrijeme proizvođača istovrsnih roba svodi na društveno potrebno radno vrijeme zahtijevano za proizvodnju prosječnog primjerka date robe. Naglašavamo prosječnog primjerka, jer bi »poklapanje« radnog vremena sviju proizvođača sa društveno zahtijevanim radnim vremenom eliminiralo svako prelijevanje viška rada među privrednim organizacijama, onemogućilo tehnički progres i čitav sistem rješilo svake ekonomske logike.

Ako ukupni prihod poduzeća (UP) prikažemo kao umnožak količine datog proizvoda (Q) i njegove cijene (C), rezultat privređivanja ukazuje nam se nakon izvršene realizacije kao:

$$UP = Q \times C.$$

Pod izloženim pretpostavkama bila bi isključena mogućnost da pojedini proizvođači mogu ostvariti veći ukupni prihod i dohodak prostim povećanjem cijena uz istu ili čak manju količinu proizvedene robe. Logika sistema raspodjele u privrednom modelu slobodne konkurencije počiva na tome da sistem tjera sve proizvođače da se takmiče za svrstavanje među najbolje. To je, dakako, praktički neostvarivo za sve proizvođače, pa je svako idealiziranje ciljeva reforme koje polazi od takvog očekivanja iluzorno i bez ikakve logičke osnove. Nasuprot tome, logika je opisanog sistema da jedna poduzeća unutar grane ostvaruju ekstradobit istovremeno dok druga imaju problema i s isplatom minimalnih osobnih dohodaka. Stoga koliko god je efikasan u podsticanju tehničkog progressa i takmičarskog duha u privredi sistem raspodjele zasnovan opisanom privrednom modelu vodi produblivanju socijalnih razlika među društvenim pripadnicima nužno zahtijeva određene korekcije u sekundarnoj raspodjeli u pravcu socijalizacije potrošnje (u sferi obrazovanja, zdravstvo i sl.) kojih se kao socijalističko društvo ne može odreći.

Za razliku od sistema raspodjele u periodu administrativnog rukovođenja privredom, kriterije za »nagrađivanje« radnika utvrđuje svaka radna organizacija autonomno zavisno od ostvarenog finacijskog efekta poduzeća. Konkretni rad javlja se kao osnovni kriterij samo u internoj raspodjeli pa je sasvim moguće da radnici jednakih kvalifikacija i radnih sposobnosti ostvaruju u različitim poduzećima za isti uloženi *živi rad* vrlo različite iznose osobnih dohodaka. Međutim, sve veće diferencijacije osobnih dohodaka i zarada među radnicima različitih poduzeća unutar privrednih grana i grupacija (prema nekim podacima rasponi zarada u našoj zemlji u osjetnom su porastu i penju se već na 1:40 i više) *nije samo i nije toliko* posljedica pooštrenih uvjeta privređivanja koji opisani model privrede nameće. Ta je pojava, po našem mišljenju, prije svega rezultat činjenice da reformom sistema raspodjele do sada nisu na zadovoljavajući način riješena dva važna pitanja: pitanje *monopolskih dohodaka* u privrednim i neprivrednim djelatnostima, te problem *rente*.

Što se tiče monopolskih situacija u primarnoj raspodjeli, fetišiziranje uloge tržišta i mehanizma slobodne konkurencije uočljivo je često tamo gdje sistemu slobodne konkurencije uopće nema mjesta, i obrnuto. U situaciji, na primjer, dok su još uvijek limitirane cijene za oko 70 posto proizvoda, donose se u posljednje vrijeme od strane »vrlo autoritativnih foruma«²²⁾ — odluke i preporuke da se u komunalnoj privredi ukine društvena kontrola i

22) Z. Tomac, *Dosljedno prema radu*, »Tribina SSRNH«, br. 1/67, str. 9.

dopusti slobodno formiranje cijena. Takva politika očigledno ne može služiti interesima ostvarivanja reformom zacrtanih ciljeva, jer se radi o poduzećima koja su izraziti monopolisti. Ako u nekom gradu ili manjoj urbanoj cjelini postoji samo jedna toplana, samo jedno saobraćajno ili trgovačko poduzeće — zagovaranje »slobodnog« formiranja cijena faktički je isto što i zagovaranje nabijanja cijena do granica koje mogu tolerirati jedino džepovi najimućnijih potrošača!

Veća socijalizacija raspodjele i potrošnje u odnosu na klasna društva pojmovno predstavlja jednu od temeljnih karakteristika i ciljeva svake socijalističke organizirane zajednice. Za razliku od sistema raspodjele u privredi, sistem raspodjele u neprivrednim djelatnostima koji bi bio zasnovan na slobodnom formiranju cijena vodio bi — zbog monopolističkog položaju tih djelatnosti — totalnoj dezintegraciji društva. S tog stanovišta treba ocjenjivati one, ne tako malobrojne prijedloge, koji plediraju za to da se radnim kolektivima u sferi privredno neproizvodnog rada (u zdravstvu, prosvjeti itd.) omogući da sami vrednuju svoj »rad« i odlučuju o visini svojih primanja.

Zagovornici slobodnog formiranja cijena u neproizvodnim djelatnostima gube iz vida dvije činjenice: da zaposleni u sferi privredno neproizvodnog rada crpu u socijalizmu jednako kao i u kapitalističkom društvu sredstva za svoje održavanje iz viška rada i viška vrijednosti stvorenog u procesu materijalne proizvodnje,²³⁾ i da kod date društvene proizvodnosti rada — dakle date količine proizvedenih materijalnih dobara namijenjenih uzdržavanju stanovništva — svaki porast »cijene rada« u ovim djelatnostima znači *pro tanto* pad realnih dohodaka privredno proizvodnog radnika. I obrnuto.²⁴⁾

Dok su radne organizacije u oblasti materijalne proizvodnje većinom uključene u mehanizam tržišnog takmičenja koji ih pod prijetnjom opstanka primorava na stalno usavršavanje organizacije rada i tehnike proizvodnje, radne organizacije u sferi privredno neproizvodnog rada su više ili manje potpuno izvan djelovanja tog mehanizma. Korisnici usluga ovih organizacija praktički ne mogu birati da li će se i kome će se obratiti kao kupci određenih usluga. U pogledu formiranja dohotka, kopiranje sistema raspo-

23) »Svi članovi društva koji ne figuriraju direktno u reprodukciji, s radom ili bez rada, mogu svoj udio u godišnjem robnom proizvodu — dakle svoja sredstva potrošnje — dobivati iz prve ruke samo iz ruku onih klasa kojima proizvod pripada iz prve ruke — proizvodnih radnika, industrijskih kapitalista i zemljoposjednika. Utoliko su njihovi dohoci materialiter (stvarno) izvedeni iz najamnine (proizvodnih radnika), profita i zemljišne rente, te se stoga prema onim originalnim dohocima pojavljuju kao izvedeni. Ali s druge strane, primaoci ovih u ovom smislu izvedenih dohadaka primaju ih na osnovi svoje društvene funkcije: kao kralj, pop, profesor, kurva, najamni vojnik itd., te mogu, dakle, ove svoje funkcije smatrati originalnim izvorima svojega dohotka.« — K. Marx, Kapital, tom II, str. 325.

24) Ovaj tzv. temeljni zakon raspodjele među prvima je formulirao D. Ricardo. V. Principles of Political Economy, »Works and Correspondence«, Cambridge- 1951—52. sv. I, str. 27 i 127.

djele koji vlada u privredi ovdje bi bilo moguće i dalo bi pozitivne rezultate samo u slučaju kada bi korisnici usluga mogli birati kojem će se sudu, školi, općini ili državnom organu obratiti. Kako to u praksi najčešće ne dolazi u obzir zbog monopolskog položaja ovih radnih organizacija, slobodno formiranje cijena imalo bi dvostruke posljedice: desocijalizaciju potrošnje i njeno ograničavanje na najuži krug privilegiranih, te monopolske superdohotke zaposlenih u ovim djelatnostima s druge strane.²⁵⁾

Poseban je problem koji otežava dosljednu primjenu principa raspodjele prema radu u primarnom sistemu pitanje *rente* koji ovdje shvaćamo u širokom smislu utjecaja svih faktora proizvodnje (prirodnih okolnosti, sirovina i kapitala) izuzev radne snage na proizvodnost rada, a s tim u vezi i na raspodjelu prema rezultatima rada.

U socijalističkoj ekonomskoj teoriji o tom se pitanju raspravlja s većim ili manjim intenzitetom od Marxa na ovamo, a ono je kod nas posebno aktualizirano nedavnim ozakonjivanjem mogućnosti preko koje je naša ekonomska teorija gotovo šutke prešla da domaća preduzeća mogu svoj kapital ulagati u druga domaća poduzeća s pravom vučenja dohotka od oplodivanja na taj način uloženi sredstava. Bez pretenzija da na ova pitanja dajemo definitivne odgovore, smatramo potrebnim naznačiti neke aspekte problema *rente* koji su izvor uvijek novih nesporazuma oko logike sistema raspodjele zamišljenog reformom.

Činjenica je, na primjer, da zbog bolje prirodne kvalitete zemljišta neka poljoprivredna dobra ostvaruju uz istu strukturu i zalaganje radne snage dvostruko veće radne efekte i zarade od drugih samo zbog toga što ne plaćaju rentu.²⁶⁾ Sličnih slučajeva možemo nanizati mnogo u ekstraktivnoj industriji, trgovini itd. Svojevrsnom rentom može se posmatrati i prednosti koje kolektiv nekog tek podignutog modernog poduzeća ima uslijed toga što raspolaze najsvremenijom opremom ili što može da bez ikakve naknade »otkupljuje« od sličnih poduzeća stručnjake doškolovalane u tim poduzećima. Pojedini autori od tuda su izvlačili i izvlače dalekosežni zaključak da se time »remeti princip nagrađivanja prema radu«.²⁷⁾

Onome što smo na ovu temu prethodno rekli treba dodati da je u sistemu robne proizvodnje iluzorno smatrati »dosljednom« raspodjelom prema radu takvu raspodjelu koja bi uzimala u računicu *samo* proizvođačev uloženi *živi rad*. Robnoj proizvodnji je inherentno prelijevanje viška rada među proizvođačima različite produktivnosti bez obzira na faktore koji uslovljavaju te razlike (u protivnom bi ručni prelac npr., mogao zahtijevati zaradu jednaku

25) v. moj članak »Kapital i osnovni proizvodni odnos u socijalizmu«, »Naše teme«, br. 6/1966.

26) Z. Tomac, Ibid.

27) Dr I. Maksimović, »Razmišljanja o nekim teoretskim i idejnim pitanjima robne proizvodnje povodom našeg privrednog sistema«, »Economist«, br. 2—3/1964, str. 222.

zaradi u najsuvremenijoj radionici). Stoga kada je riječ o različitoj produktivnosti faktora proizvodnje smatramo da treba strogo razlikovati *dvije* stvari: utjecaj prirodnih okolnosti koje predstavljaju stvarni privilegij određenih proizvođača, od »privilegija« koji se tiču bolje tehničke opremljenosti. Reformom sistema raspodjele stvoreni su osnovni preduvjeti da se ovaj drugi »privilegij« legalizira, tj. da se uklopi u sistem raspodjele kao normalna komponenta borbe svih proizvođača za veću proizvodnost rada.²⁸⁾ Pod pretpostavkom mobilnosti svih faktora proizvodnje, ekstradohodak ove vrste logički se uklapa u sistem raspodjele koji je zamišljen reformom. To se, međutim, ne može reći za ekstradohodak koji je rezultat naročito povoljnih prirodnih okolnosti i koji bi poreskim instrumentima trebalo svoditi na minimum ili sasvim eliminirati.

Reforma sistema raspodjele nije riješila, a možda se to od nje nije ni moglo očekivati, jedno važno pitanje koje je koliko praktične toliko i teorijske prirode. Riječ je o definiranju pojma »dohodak« i njegove uloge u našem privrednom sistemu koja nas ovdje posebno zanima s aspekta nezaposlenosti u čemu smo trenutno na jednom od prvih mjesta u Evropi.²⁸⁾

Među sedam različitih hipoteza u našoj teoriji o dohotku koliko ih nabroja prof. Černe,²⁹⁾ za našu je temu najzanimljivija ona prema kojoj je »dohodak radne organizacije (prva varijanta) ili dohodak radne jedinice (druga varijanta) temeljna kategorija gospodarskog sistema i najvažnija pokretačka snaga našeg društvenog razvitka«.

Ako je slično profitu u kapitalističkom društvu maksimalizacija dohotka osnovna pokretačka snaga i motiv privređivanja naših radnih organizacija, s čime se načelno lako složiti, pitanje koje treba riješiti jest slijedeće: da li su radni kolektivi i u njima zaposleni radnici kao samoupravljači zainteresirani za maksimaliziranje cjelokupnog dohotka ili samo jednog njegovog dijela?

Označimo li maksimalni dohodak sa D_{max} , a njegovu podjelu na osobne dohotke i fondove radnih organizacija s D/O_{max} i D/F_{max} , dobivamo da je

$$D_{max} = D/O_{max} + D/F_{max}.$$

Osnovni logički nedostatak teze o dohotku kao osnovnoj pokretačkoj pobudi i motivu privređivanja u našem sistemu prof. Černe vidi u empirijskoj činjenici da su radnici zapravo zainteresirani za maksimaliziranje jednog dijela dohotka, i to osobnih dohodaka. On to ilustrira položajem radnika koji u svom poduzeću danas glasaju za to da se što veći dio ostvarenog dohotka uloži u fondove (investira), a na takvo ponašanje u pravilu nisu ekonomski stimulirani jer u slučaju prelaska u drugo poduzeće gube očekivanu dobit koju bi ostvarivali da ostaju u istom kolektivu. Isti

28) v. »Problemi zapošljavanja i nezaposlenosti«, »Naše teme«, br. 4/1967.

29) Dr F. Černe, »Pokus ekonomskog logičnoga testiranja sedem hipoteza iz teorije dohodaka«, »Ekonomika revija«, br. 1/1967.

je slučaj i s onim radnicima koji nakon višegodišnjeg rada u istom poduzeću postaju prekobrojni i javljaju se kao privremeno neza-
posleni. Prof. Černe otud izvlači zaključak o logičkoj neosnovanosti
teze po kojoj su radnici kao samoupravljači podjednako zainte-
resirani za oba dijela dohotka.

U sistemu raspodjele kakvom težimo privrednom i društvenom
reformom, ovo je jedno od centralnih pitanja. U samoupravnoj i
dinamičnoj privredi koju karakterizira velika mobilnost radne sna-
ge, rješenje problema bez sumnje ne može biti u zakonskom propi-
sivanju raznih »minimuma« koja poduzeća moraju ulagati u fon-
dove. S tim u vezi zanimljivo je da još prije rata u nekim poduze-
ćima (današnjem kombinatu »Borovo«) prakticiran sistem plaća-
nja radnika po dvostrukom osnovu: za *živi rad* (plaća) i za *opred-
mećeni rad* (tzv. »konto« s kojim je radnik mogao raspolagati po
odlasku iz poduzeća) ili doprinos proizvođača modernizacije i raz-
voju kolektiva.

Prilagodavanjem spomenutog rješenja potrebama razvitka sa-
moupravnih odnosa u našem društvu s jedne strane, i adekvatni-
jim sistemom opozivanja visokih dohodaka u interesu povećanja
sadašnjih minimalnih osobnih dohodaka, stvaranja izdašnjih fon-
dova za rješavanje problema nezaposlenosti itd. s druge strane —
riješili bismo mnoga sistematska pitanja raspodjele koja su refor-
mom inicirana kao otvorena pitanja daljnje izgradnje sistema ras-
podjele u našem društvu.

THEORETICAL FOUNDATIONS AND SOME PRACTICAL PROBLEMS OF THE REFORM OF THE DISTRIBUTION SYSTEM

S U M M A R Y

In the introduction it has been discussed about the importance of di-
stribution for the faster or slower development of productive forces turn-
ing in short to the treatment of this question in socialist economic theory.
The author points out that the »simplification« of the distribution problems
in recent and the most recent Marxist economic theory was a great deal
contributed by belief in possibility of total naturalization of socialist eco-
nomy in which, as stated, »everybody's work, no matter how its specific
useful character was branched out, such a work becomes **in advanced**
and directly social work« (Engels), as well as therefrom resulted dogma about
»entire« harmony of productive forces and to them responsible productive
relations, which harmony proclaims every system of distribution as the
best one.

Emphasizing that in economy founded upon goods-money relations, the
principle of distribution »according to work« means, in fact, distribution
according to realized financial results of work in fundamental productive
cells of society — the author puts himself a task to inspire, by means of
his article, to think about two aspects of distribution: a) about necessity

of actualization of those attitudes of early socialist and classical Marxist theory which attitudes fight »for« and »against« an **illimited extensible** variant of apprehension of the principle of distribution according to work; b) about some open and insufficiently explained questions of the Yugoslav system of distribution which was opened by the beginning of the economic reform in 1965.

The principle »From each according to his abilities — to each according to his work« was expressed for the first time by Saint-Simon's followers, and Marx adopts it and develops as a fundamental principle in a transitive society. Short survey of doctrines about this principle serves to the author for making conclusion that the principle of distribution according to work by itself is not »socialist« principle if there are not elements constructed in it which ensure relatively faster economic progress in relation to capitalist countries of simmilar level of economic development what is, as a possibility, contained in the surplus of production of some economically non-productive members of society.

Two greatly different systems of distribution in socialism are simmilar to two theoretical patterns of organization of economy which in practice do not exist as »pure« economic patterns. These are: the pattern of planning-centralistic managment in economy with a decisive influence of the state upon productivity and distribution, and the market economic pattern founded upon the independance of productive unities and their free connection on the basis of self-government. Under definite suppositions (given economic structure, opening of import, repulse of natural and artificial monopoly); the second model shows undoubtful preference because it, in principle, excludes intervention of state from primary distribution.

From the point of view of distribution, the described pattern has, meanwhile, its »prize of functioning« in a constant polarizing of enterprizes as better and worse ones, in sharpening of problems of economizing living labour, etc. Logic of this system is that some enterprizes' business is on the border of rentability, while others realize extra-profits, and the application of such a system, according to the author's oppinion, wants conceived undertakings in the policy of secondary distribution in the direction of expenditures which cannot and must not be resigned in any socialist society.

Simmilar to the profil in capitalist economic system, and to affirm income as a fundamental cathegory of a system and as the most important moving force of socialist society, some definite suppositions are indispensable. Workers are, in practice, interested (for a shorter and middle period) in the maximizing of one part of income (personal income). Will workers be equally interested also in investment in the development of their enterprizes, depends on the instruments of economic policy which would stimulate them to take income both from living labour, namely, from their liquid labour, and from objectified work — concludes the author.

(Transated by S. Paleček)